

УДК 327+327.3+327.7

ГОЛОЛОБОВ Сергій Миколайович,
аспірант ОРІДУ НАДУ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЄС: НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Аналізується нормативно-правова регламентація функціонування зарубіжних і міжнародних громадських організацій як суб'єктів системи міжнародних відносин. Розкривається варіативність, сутність та зміст поняття «громадські організації» за кордоном; розглядаються їх ознаки, характеристики та види класифікації; визначаються джерела нормативно-правового регулювання. Наводяться історичні етапи становлення законодавчої бази громадських організацій у європейських країнах. Виокремлюються основні принципи, які визначають правовий статус громадських організацій у країнах Європи. Визначається ряд нормативно-правових актів, якими у своїй діяльності керуються зарубіжні і міжнародні громадські організації. Розкривається роль міжнародних громадських організацій у процесі демократизації української спільноти та формування в Україні громадянського суспільства.

Ключові слова: громадські організації, зарубіжні громадські організації, міжнародні громадські організації, громадянське суспільство, демократизація суспільства, нормативно-правова база, правовий статус.

Gololobov S. M. Legal principles of civil organizations activities in the EU: national cultural aspect

The legal regulation of the operation of foreign and international civil society organizations as subjects of international relations is analyzed. The variability, the nature and the concept of «social organizations» abroad is reveals; their characteristics, properties and types of classification are considered; sources of regulation are defined. Historical stages of the legislative base of non-governmental organizations in European

countries are presented. The basic principles governing the legal status of non-governmental organizations in Europe are offered. Number of regulations, which are led by foreign and international non-governmental organizations are determined. The role of international non-governmental organizations in the process of democratization of Ukrainian society and the formation of civil society in Ukraine is considered.

Key words: non-governmental organizations, foreign non-governmental organizations, international non-governmental organizations, civil society, democratization of society, the legal framework, legal status.

Постановка проблеми. Активне, впливове і розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави, відіграючи одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами і вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики в різних сферах, утвердженні відповідальності перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем. Як показує досвід демократичних держав, розвиток громадянського суспільства за системної державної підтримки дає змогу залучати додаткові людські, організаційні, фінансові та технічні ресурси для надання соціальних та інших суспільно значущих послуг, сприяння процесу децентралізації державного управління і підвищення його якості, а також скоротити державні видатки і запобігти корупційним ризикам [11].

Запорукою розвитку громадянського суспільства є наявність великої кількості громадських організацій різної спрямованості, у тому числі громадських організацій національно-культурного спрямування.

Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинуті правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага [1].

Активність зарубіжних і міжнародних громадських організацій, серед яких важливе місце посідають національно-культурні неурядові організації, у різних сферах життєдіяльності громадян обумовлює зростання наукового інтересу до них

як до суб'єктів процесу демократизації і формування громадянського суспільства, та вимагає переосмислення їх ролі, місця і масштабу впливу в системі міжнародних відносин. Постає логічна актуальна необхідність в усесторонньому дослідженні нормативно-правового підґрунтя функціонування зарубіжних і міжнародних громадських організацій як суб'єктів системи міжнародних відносин, носіїв світової громадської думки. Таке дослідження є актуальною проблемою, яка має теоретичний і практичний аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування закордонних і міжнародних громадських організацій висвітлювали у своїх працях багато українських та зарубіжних учених, серед яких: Т. Алексєєва, В. Буткевич, О. Бурлак, В. Головенько, Н. Гусак, О. Зайцева, А. Колядін, Н. Крилов, В. Маркушина, А. Мацко, Г. Морозова, Т. Нешатаєва, С. Подшибякін, В. Поліщук, О. Тарасов, А. Ходорчук, М. Черкес, Л. Чернявська. Питання законодавчого поля діяльності зарубіжних і міжнародних громадських організацій досліджували: І. Берлін, Г. Волинко, А. Карась, С. Кравченко, Б. Кістяківський, Д. Кола, М. Кризан, Т. Розова.

Однак поза увагою великого кола науковців залишилися проблеми, пов'язані із залученням досвіду нормативно-правового функціонування зарубіжних і міжнародних громадських організацій до законодавчого поля української держави, враховуючи вітчизняний національно-культурний аспект. Водночас недостатньо висвітлено основні моменти становлення системи зарубіжних і міжнародних громадських організацій.

Актуальність теми обумовила *мету дослідження* – проаналізувати нормативно-правове підґрунтя функціонування зарубіжних і міжнародних громадських організацій.

Із зазначеної мети постають логічні завдання: визначити джерела нормативно-правового регулювання діяльності зарубіжних і міжнародних громадських організацій; виокремити основні принципи, які визначають правовий статус громадських організацій у країнах Європи; розкрити роль міжнародних громадських організацій у процесі демократизації української спільноти та формування в Україні громадянського суспільства, враховуючи національно-культурні особливості нашої країни.

Виклад основного матеріалу. Основоположним фактором розгортання процесів демократизації сучасного суспільства на сьогодні є не поширення ринкової економіки і приватної власності, а реалізація влади громадських організацій, що становить зміст громадянської самоорганізації. Нагальною проблемою на сучасній стадії розвитку України, на відміну від країн Європейського Союзу (ЄС), є формування умов для розгортання влади громадських організацій як співучасника організаційної взаємодії з державою.

Нормативно-правова регламентація діяльності громадських організацій насамперед створює певні межі для реалізації їх активності, тобто обмежує простір, в якому вони можуть функціонувати, і форми, за допомогою яких вони мають право досягати поставлених цілей. Тому документи і процедури нормативно-правового регулювання громадських організацій в сукупності утворюють своєрідний організуючий, або організаційний, вимір, якому підкоряється діяльність інститутів громадянського суспільства [2, с. 197].

За кордоном громадські організації позначаються різними назвами, серед яких найбільш поширеними є «неурядові організації», «некомерційні організації», «неприбуткові організації», «недержавні організації» або «третій сектор». Термін «неприбуткова організація» у світі вживається здебільшого в американському законодавстві, тоді як міжнародні організації частіше вживають термін «неурядова організація». Дефініцію «неурядові організації» вперше введено в обіг Статутом ООН в 1945 р. та в подальшому закріплено не лише в багатьох міжнародних документах, але й відображено в нормативно-правових актах країн. Термін «неурядова організація» підкреслює, що організація є незалежною від уряду, проте спрямовує свою діяльність на задоволення суспільних потреб і переслідує гуманітарні цілі [7].

Загальним визначенням неурядових організацій може бути таке: неурядові організації – це організації, створені не з метою отримання і розподілу прибутку, а з метою зробити нову справу, досягти позитивних змін в існуючому стані суспільства, допомогти людям незалежно від їх національності, віросповідання, політичних вподобань тощо [10, с. 3]. Термін «неприбуткова організація» підкреслює особливий режим діяльності та оподаткування організації. Метою

неприбуткової організації не є отримання прибутку, тобто він не може перерозподілятися і має бути спрямованим лише на цілі організації [7].

Якщо звернутися до історії становлення законодавчої бази громадських об'єднань у деяких країнах ЄС, можемо побачити таку картину. Статус громадських об'єднань змінювався разом із суспільством і статусом особистості: від необмеженого права на об'єднання в Стародавній Греції до регулювання окремих прав і обов'язків об'єднань осіб у Стародавньому Римі, через професійні середньовічні корпорації з твердою регламентацією праці і побуту членів, заборони на створення політичних організацій до дозволу на створення профспілок і політичних партій XIX ст., закріплення права на свободу об'єднання в національному законодавстві, а в середині XX ст. – і в міжнародних нормах [10, с. 10 – 11].

У період з кінця XIX ст. до середини XX ст. у Західній Європі законодавче регулювання права та діяльності об'єднань громадян закріплено на конституційному рівні. Країни-члени ЄС прийняли конституції в різні роки: Австрія – 21 грудня 1867 р., Фінляндія – 17 липня 1919 р., Італія – 22 грудня 1947 р., Данія – 1953 р., Греція – 9 червня 1975 р., Іспанія – 29 грудня 1978 р. тощо [10].

З метою більшого усвідомлення змісту «права на свободу об'єднання» як основи для створення громадських організацій пропонуємо кілька конституційних приписів.

В Основному законі Австрії йдеться, що «австрійські громадяни мають право створення об'єднань» (стаття 12) [7, с. 119]. Конституція Бельгії визначає, що бельгійці мають право на об'єднання, яке не може бути піддано якомусь попереджувальному заходу (стаття 27). Конституція Данії (статті 78 і 79) встановлює, що громадяни мають право утворювати громадські об'єднання з будь-якою законною метою без попереднього повідомлення; громадські об'єднання, які вдаються до насилля або прагнуть досягнути своїх цілей насиллям, закликаючи до насилля або нав'язуючи свої погляди іншим за допомогою погрози насиллям, розпускаються рішенням суду; жодне громадське об'єднання не може бути розпущене рішенням уряду [4, с. 214].

Законотворчий процес у зарубіжних європейських країнах відбувається з урахуванням необхідності забезпечення виконання статті 11 Європейської конвенції

про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої у 1950 р.: «Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [6].

У липні 2002 р. учасники багатосторонньої зустрічі, організованої Радою Європи у Страсбурзі, прийняли «Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі», у яких вперше систематизовано основні європейські стандарти в цій галузі. Серед основних принципів, які визначають правовий статус громадських організацій в країнах Європи, такі:

- неурядові організації включають об'єднання або організації, створені як окремими особами (фізичними або юридичними), так і групами таких осіб;
- неурядові організації можуть бути як неформальними об'єднаннями або організаціями, так і об'єднаннями або організаціями, які мають правосуб'єктність;
- неурядові організації можуть бути національними й міжнародними і за складом, і за сферою діяльності;
- неурядові організації повинні мати право на свободу висловлення поглядів та будь-які інші права і свободи, що мають гарантії в міжнародних або регіональних договорах та можуть належати таким організаціям;
- неурядові організації не підлягають управлінню з боку органів державної влади;
- неурядові організації, які мають правосуб'єктність, повинні мати такі самі права, що зазвичай належать іншим юридичним особам, і на них повинні поширюватися такі самі обов'язки та санкції у сфері адміністративного, цивільного та кримінального права, що зазвичай застосовуються до таких юридичних осіб;
- законодавчі та податкові норми, що застосовуються до неурядових організацій, повинні заохочувати їх утворення і тривалу діяльність;
- неурядові організації не повинні розподіляти будь-який прибуток, що може виникнути внаслідок їх діяльності, між своїми членами або засновниками, але можуть використовувати цей прибуток для реалізації своїх завдань;
- дії або бездіяльність суб'єктів владних повноважень, що впливає на неурядові організації, повинні подаватися до адміністративного оскарження та

вільного оскарження з боку неурядових організацій у незалежному та неупередженому суді з належною юрисдикцією [3].

Проблемами громадських організацій, які вимагають розв'язання, є фінансова основа їх діяльності, складність створення та ліквідації, контроль за діяльністю з боку держави, суспільства, донорів. Державне регулювання повинно забезпечувати державний та громадський контроль за розподілом коштів, але воно не має підривати свободу діяльності сектору [7].

У зарубіжному законодавстві досить поширений поділ громадських організацій на організації суспільної вигоди та організації взаємної вигоди. Проте необхідно акцентувати увагу, що для надання податкових стимулів організаціям взаємної вигоди існує набагато менше підстав [7].

Поряд із зарубіжними громадськими організаціями громадські організації з міжнародним статусом відіграють надзвичайно вагомую роль у процесі демократизації української спільноти, формування в Україні громадянського суспільства і правової держави, налагодженні постійної взаємодії та співпраці між суспільством і державою, формування сучасних національно-культурних особливостей України.

У визначенні міжнародної неурядової організації варто взяти до уваги резолюцію № 288 від 27 лютого 1950 р., ухвалену Економічною і соціальною радою ООН, в якій наголошувалося, що будь-яка міжнародна організація, угода про створення якої не має міжурядового характеру, розглядатиметься як неурядова організація. Дослідники частіше за все виділяють такі її характеристики, як міжнародний характер складу і цілей, приватний характер представництва (членами цих організацій не є суверенні держави), добровільний характер діяльності [9, с. 22].

Правовий статус міжнародних неурядових організацій визначається також Європейською конвенцією про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій, прийнятою Радою Європи в Страсбурзі 24 квітня 1986 р. Згідно із зазначеною Конвенцією міжнародна неурядова організація повинна мати на меті неприбуткову діяльність міжнародного значення; бути створеною документом, який відповідає вимогам національного законодавства визначеної країни (сторони); здійснювати статутну діяльність на території принаймні двох

сторін; мати законну штаб-квартиру на території сторони, а управлінські та контрольні органи – на території цієї держави або іншої сторони [5].

Двадцять дев'ятого червня 1990 р. прийнято резолюцію Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Відповідно до ч. 9 – 10 документа держави-учасники наради визнали право кожної людини вільно дотримуватися власної думки та одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку державної влади і незалежно від державних кордонів. Цим правом гарантовано кожній людині можливість ефективно брати участь у діяльності громадських організацій, також мати безперешкодний доступ і підтримувати зв'язок з подібними органами у своїх країнах та поза їхніми межами із міжнародними організаціями [12].

Багата варіативність прав та інтересів громадян, які уособлюють різні верстви населення, з метою реалізації яких створюються міжнародні неурядові організації, обумовлює значну кількість базисних характеристик, які виступають критеріями типології. Одним із найпоширеніших критеріїв типології міжнародних неурядових організацій є сфера діяльності:

- охорона здоров'я (Лікарі світу (Doctors of the World), Міжнародна асоціація геронтології (International Association of Gerontology));
- наука і технології (Дослідження майбутнього (Resources for the Future), Світова асоціація промисловості та технологій (World Association of Industrial and Technological));
- освіта (Альянс університетів за демократію (Alliance of Universities for Democracy), Асоціація світової освіти (Association for World Education));
- релігія (Вселенська коаліція альтернатив глобалізації (Ecumenical Coalition for Alternatives to Globalization (ECAG)), Світова федерація студентів-християн (World Student Christian federation));
- економіка (Центр економічних ініціатив (Center for Economic Initiatives), Центр міжнародного співробітництва (Center for International Cooperation));
- культура і мистецтво (Міжнародна федерація композиторів (International Federation of Composers), Союз міжнародних культурних зв'язків (Union for Intercultural Action));

- екологія (Світова мережа захисту тварин (World Animal Net), Глобальна мережа еко-поселень (Global EcoVillage Network));
- інформація (Міжнародна федерація вільних журналістів (International Federation of Free Journalists), Інтерньюз (Inter-News));
- права людини (Міжнародне товариство захисту прав людини (International Society for Human Right); Європейський центр захисту прав циган (European Roma Rights Centers));
- соціальний добробут (Інститут міжнародного соціального розвитку (Institute of International Social Development, Фонд соціального сприяння (Foundation for the Social Promotion));
- мир (безпека та роззброєння) (Міжнародне бюро миру (International Peace Bureau), Світ без війни (The World Without War Council));
- гуманітарна сфера (Лікарі без кордонів (Doctors without Borders), Оксфам (Oxfam)) [13, с. 203 – 230].

Як пише Л. Чернявська, іншим критерієм класифікації міжнародних неурядових організацій є членство чи суб'єкт діяльності. За цією ознакою розрізняють об'єднання фахові (юристів, лікарів, підприємців тощо, наприклад Міжнародна правнича асоціація (International Law Association)), жіночі (Всесвітній фонд жінок (Global Fund for Women)), молодіжні (Всесвітня асамблея молоді (World Assembly of Youth)), студентські (Міжнародний союз студентів (International Union of Students)), об'єднання людей з особливими потребами (Всесвітній союз сліпих (World Blind Union)) та багато інших [2, с. 244].

Міжнародні неурядові організації відрізняються одна від одної також ресурсами (фінансовими і людськими), ступенем участі у їхній роботі добровільних помічників і професіоналів, співвідношенням платних і безкоштовних послуг [13, с. 203 – 230].

За спрямуванням діяльності серед міжнародних громадських організацій, що діють в Україні, можна виділити організації самопомоги і взаємодопомоги (Всесвітня федерація сліпих), благодійні (неурядові організації соціальної справедливості), які займаються або конкретними проблемами (скажімо, СНІДу, безпритульності), або комплексом проблем певних категорій населення (люди похилого віку, діти, нацменшини, біженці, інваліди і т.п.); наприклад: Європейський

центр захисту циган (European Roma Rights Center), Фонд дитини і сім'ї (Foundation for the Child and the Family), Глобальний альянс за жіноче здоров'я (Global Alliance for Women's Health) [13, с. 203 – 230].

Висновки. Закордонний досвід нормативного і законодавчого регулювання правового статусу громадських організацій має важливе значення для України, оскільки дає можливість виокремити позитивні напрацювання, які можуть бути покладені в основу поліпшення вітчизняної нормативно-правової бази громадських організацій, з урахуванням національно-культурних особливостей сучасної України.

Враховуючи світовий досвід, міжнародні громадські організації як запорука формування громадянського суспільства в Україні мають стати об'єднуючою ланкою між міжнародним співтовариством, державою (органами державної влади і органами місцевого самоврядування) і громадянином, адже вони мають на меті сформувати у широкого кола громадян нормативно-правову культуру, виховати громадянську самосвідомість, національно-культурну ідентичність, толерантність, солідарність, які є основою загальнолюдських прав, поширити інформацію про права людини, про національні та міжнародні інститути, які їх захищають.

З метою успішного та конструктивного функціонування громадських організацій в Україні архіважливого значення набуває сьогодні зміна та адаптація чинного законодавства до міжнародного нормативно-правового поля з урахуванням реалій національно-культурного минулого, сучасного та майбутнього України. Українській державі у тісній співпраці з громадськими організаціями необхідно прийняти ряд нормативно-правових актів, які б сприяли зміцненню авторитету міжнародних неурядових організацій в Україні і давали б змогу більшою мірою впроваджувати і реалізовувати загальноприйняті людські цінності та норми.

Перспективою подальших наукових розробок та досліджень є вирішення проблем, пов'язаних з імплементацією міжнародних норм у нормативно-правове поле української держави, з метою посилення та прискорення процесу демократизації і формування громадянського суспільства в Україні, спираючись на національно-культурний базис української державності.

Список використаних джерел

1. **Бабкіна О. В.** Політологія : навч. посіб. / Бабкіна О. В., Горбатенко В. П. – Київ : ВЦ, 2006. – 568 с. – Режим доступу : <http://www.info-library.com.ua/books-text-1781.html>.

2. **Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства** : монографія / редкол. : В. П. Бех (голова), Г. О. Нестеренко (заст. голови) [та ін.] ; за наук. ред. В. П. Бега ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 680 с.

3. **Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку** : навч. посіб. / уклад. : Ю. П. Сурмін, Т. П. Крушельницька, В. В. Карлова [та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Сурміна. – Київ : НАДУ, 2008. – 56 с.

4. **Енгибарян Р. В.** Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р. В. Енгибарян. – М. : Норма, 2007. – 496 с.

5. **Європейська конвенція про визнання про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій** // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф». – Режим доступу : <http://www.akros.com.ua/menu/view/itemId/23>.

6. **Європейська конвенція про захист прав людини й основних свобод** : міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.

7. **Законодавче регулювання діяльності неприбуткових організацій: світовий досвід та рекомендації для України** / Лабораторія законодавчих ініціатив. – Режим доступу : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=42&as=0.

8. **Конституции государств Европы.** В 3 т. Т. 1 / под ред. Л. А. Окунькова. – М. : Норма, 2001. – 824 с.

9. **Міжнародні організації** : навч. посіб. / за ред. О. С. Кучика. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Знання, 2007. – 749 с.

10. **Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України.** – Київ : Київський університет, 2002. – 48 с.

11. **Про сприяння** розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26 лют. 2016 р. № 68/2016. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

12. **Резолюція** Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Організації по безпеці та співробітництву в Європі // Інформ.-пошук. система із законодавства України «Право. Версія Проф». – Режим доступу : <http://www.akros.com.ua/menu/view/itemId/23>.

13. **Чернявська Л. Н.** Суб'єктність міжнародних неурядових організацій у світовій політиці : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Л. Н. Чернявська. – Київ, 2007. – 235 с.

List of references

1. **Babkina O. V.** Politolohiia : navch. posib. / Babkina O. V., Horbatenko V. P. – Kyiv : VTs, 2006. – 568 с. – Rezhym dostupu : <http://www.info-library.com.ua/books-text-1781.html>.

2. **Hromadski** orhanizatsii u dyskursi demokratyzatsii suspilstva : monohrafiia / redkol. : V. P. Bekh (holova), H. O. Nesterenko (zast. holovy) [ta in.] ; za nauk. red. V. P. Bekha ; Min-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova. – Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2011. – 680 s.

3. **Hromadianske** suspilstvo: problemy i napriamy instytutsiinoho rozvytku : navch. posib. / uklad. : Yu. P. Surmin, T. P. Krushelnytska, V. V. Karlova [ta in.] ; za zah. red. Yu. P. Surmina. – Kyiv : NADU, 2008. – 56 s.

4. **Engibaryan R. V.** Konstitutsionnoe razvitie v sovremennom mire. Osnovnyie tendentsii / R. V. Engibaryan. – M. : Norma, 2007. – 496 s.

5. **Yevropeiska** konventsiiia pro vyznannia pro vyznannia yurydychnymy osobamy mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii // Inform.-poshuk. systema iz zakonodavstva Ukrainy «Pravo. Versiia Prof». – Rezhym dostupu : <http://www.akros.com.ua/menu/view/itemId/23>.

6. **Yevropeiska** konventsiiia pro zakhyst prav liudyny y osnovnykh svobod : mizhnarodnyi dokument vid 16 hrud. 1966 r. – Rezhym dostupu : <http://portal.rada.gov.ua>.

7. **Zakonodavche** rehuliuвання діяльності неприбуткових організацій: світовий досвід та рекомендації для України / Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. – Rezhym dostupu : http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=42&as=0.

8. **Konstitutsii** gosudarstv Evropyi. V 3 t. T. 1 / pod red. L. A. Okunkova. – M. : Norma, 2001. – 824 s.

9. **Mizhnarodni** orhanizatsii : navch. posib. / za red. O. S. Kuchyka. – 2-he vyd., pererob. i dopov. – Kyiv : Znannia, 2007. – 749 s.

10. **Neuriadovi** orhanizatsii Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi analiz hromadskykh orhanizatsii Ukrainy. – Kyiv : Kyivskyi universytet, 2002. – 48 s.

11. **Pro spryiannia** rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 liut. 2016 r. № 68/2016. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/68/2016>.

12. **Rezoliutsiia** Kopenhahenskoï narady Konferentsii z liudskoho vymiru Orhanizatsii po bezpetsi ta spivrobotnytstvu v Yevropi // Inform.-poshuk. systema iz zakonodavstva Ukrainy «Pravo. Versiia Prof». – Rezhym dostupu : <http://www.akros.com.ua/menu/view/itemId/23>.

13. **Cherniavska L. N.** Subiektnist mizhnarodnykh neuriadovykh orhanizatsii u svitovii politytsi : dys. ... kand. polit. nauk : 23.00.04 / L. N. Cherniavska. – Kyiv, 2007. – 235 s.

Надійшла до редколегії 03.10.17